

Η μεσοβυζαντινή ναοδομία του Αγίου Όρους

/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες

Παρά την αναμφισβήτητη μεγάλη σημασία της αγιορείτικης ναοδομίας στα πλαίσια της μεσοβυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής αυτή παραμένει ως σήμερα ελλιπώς μελετημένη λόγω της ιδιομορφίας του αθωνικού χώρου αλλά και εξ αιτίας της δυσκολίας της εξετάσεως του ίδιου του πρωτογενούς υλικού.

Οι μεσοβυζαντινοί ναοί που σώθηκαν ως τις μέρες μας στο Άγιον Όρος είναι ολιγάριθμοι. Αυτό οφείλεται είτε στις φυσικές καταστροφές είτε στην έντονη οικοδομική δραστηριότητα των επομένων αιώνων που εξαφάνισαν μεγόλο αριθμό εκκλησιών αυτής της ιδιαίτερα σημαντικής για την ιστορία της μοναστικής πολιτείας περιόδου.

Σήμερα είναι γνωστοί 21 ναοί που μπορούν με κάποια ασφάλεια να χρονολογηθούν στη μεσοβυζαντινή περίοδο και διατηρούνται σε κατάσταση που είναι δυνατόν, ως ένα βαθμό, να μελετηθούν. Αυτοί είναι ο ναός του Πρωτάτου και το παρεκκλήσιο του παντοκρατορινού κελλίου του Ραβδούχου στις Καρυές, το καθολικό της Μεγίστης Λαύρας με τα δύο παρεκκλήσια του, το εξωκκλήσι των Αγίων Αναργύρων κοντά στη Μεγίστη Λαύρα, το καθολικό της μονής Βατοπεδίου με τα δύο παρεκκλήσια του, το κυριακό της βατοπεδτικής σκήτης του Αγίου Δημητρίου, ο ναός του Αγίου Προκοπίου του ομώνυμου βατοπεδινού κελλίου, τα Λείψανα του καθολικού της παλαιάς μονής του Τροχαλά που βρισκόταν στη θέση του σημερινού βατοπεδινού κελλίου, το καθολικό της μονής Ιβήρων, ενδεχομένως και τα παρεκκλήσια του, το παρεκκλήσιο του Αγ. Ιωάννου Προδρόμου Ιβήρων, τα καθολικά των παλαιών μονών του Βοροσκόπου και του Καλυκά στην περιοχή της μονής Χελανδαρίου, το παρεκκλήσιο του παντοκρατορινού κελλίου του Φαρακλού, το παλαιό καθολικό της μονής Ξενοφώντος και το κυριακό της σκήτης της Βογορόδιτσας της μονής Αγίου Παντελεήμονος.

Στους ναούς αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και τα καθολικά με τα παρεκκλήσια τους δύο παλαιών μονών εκτός των σημερινών ορίων του Αγίου Ορους, που ταυτίστηκαν από τον Ιω. Παπάγγελο· με τις αγιορείτικες μονές Μελισουργείου και

Ζυγού.

Από την άποψη της χρήσεως οι περισσότεροι από τους ναούς ήταν καθολικά μονών και μονυδρίων. Αρκετοί ήταν παρεκκλήσια μεγαλύτερων ναών. Μεταξύ των ναών περιλαμβάνονται κτίρια μεγάλων αλλά και περιορισμένων διαστάσεων, κάποτε εξαιρετικά μικρά. Η αρχική κτιριολογική τους διάρθρωση ήταν γενικά απλή. Οι ναοί είχαν συνήθως τον κυρίως ναό και ένα στενό νάρθηκα, κάποτε διώροφο. Σήμερα, ωστόσο, οι μεγαλύτεροι και σημαντικότεροι ναοί έχουν δεχθεί ποικίλες επεμβάσεις και προσθήκες από τη μεσοβυζαντινή ήδη περίοδο, που τους έχουν καταστήσει κτιριολογικά σύνθετους. Ένας δεύτερος νάρθηκας, επίσης διόροφος όταν και ο αρχικός νάρθηκας διέθετε όροφο, με παρεκκλήσια εκατέρωθεν είναι οι συνηθέστερες προσθήκες.

Τυπολογικά οι σωζόμενοι ναοί, των οποίων ο τύπος είναι γνωστός, είναι, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, παραλλαγές του σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Ιδιόμορφος σταυροειδής είναι το καθολικό της Λαύρας. Στους τυπικούς σύνθετους σταυροειδείς εγγεγραμένους ανήκουν αρκετοί ναοί, όπως το καθολικό της Ξενοφώντος, ο Πρόδρομος της Ιβήρων και ο Άγιος Προκόπιος Βατοπεδίου. Σε μια παραλλαγή του ίδιου τύπου χωρίς παραβήματα ανήκουν τα παρεκκλήσια του καθολικού της Λαύρας και ο Άγιος Δημήτριος του καθολικού της Βατοπεδίου. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της παραλείψεως των παραβημάτων συναντάται και στο καθολικό της Βοροσκόπου, που ανήκει σε μια παραλλαγή των μεταβατικών σταυροειδών εγγεγραμμένων.

Το καθολικό της Βατοπεδίου, ο ναός του Αγίου Δημητρίου της βατοπεδινής σκήτης και, ενδεχομένως, το καθολικό της Ιβήρων έχουν εξ αρχής κτισθεί ως ναοί αθωνικού τύπου. Το καθολικό της Μελισσουργείου και το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου Βατοπεδίου ανήκουν σε μια παραλλαγή του τρικόγχου που μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνεπτυγμένος αθωνικός. Τρίκλιτες βασιλικές είναι οι ναοί του Πρωτάτου και του Ραβδούχου. Μονόχωροι δρομικοί ήταν οι ναοί του Φαρακλού και ίσως του Τροχαλά.

Με βάση τα κατασκευαστικά και τα μορφολογικά στοιχεία τους μια μεγάλη ομάδα από τους σωζόμενους μεσοβυζαντινούς ναούς του Αγίου Όρους κατατάσσεται στη λεγόμενη Σχολή της Κωνσταντινουπόλεως αν και αρκετά συχνά απαντώνται σε αυτούς στοιχεία που εντοπίζονται σε ναούς της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας που σχετίζονται περισσότερο με τη Θεσσαλονίκη. Αυτά είναι η διαμόρφωση των στεγών με συνδυασμό αετωματικών και καμπύλων απολήξεων, η διάρθρωση των όψεων με τυφλά αψιδώματα, συχνά πολλαπλά, η μορφή των αψίδων, συχνά τριπλόθυρων ή πολυγωνικών που, σε ορισμένες περιπτώσεις συνδυάζονται με ημικυκλικές, η μορφή των τρούλλων, η ύπαρξη διβήλων ή και

πολυβήλων ανοιγμάτων, η μορφή των ανοιγμάτων των θυρών και, κυρίως, των παραθύρων, η τοιχοποιία από εναλλάξ ζώνες αργολιθοδομής προσεκτικά αρμολογημένης και πλινθοδομής, κατασκευασμένης συχνά με το σύστημα της κρυμμένης πλίνθου.

Σε πολλούς ωστόσο ναούς διαπιστώνεται η παρουσία στοιχείων της λεγόμενης “Προελλαδικής Σχολής”, παραδείγματα της οποίας απαντούν σε ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο και της οποίας πολλά χαρακτηριστικά ανάγονται στην παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική παράδοση. Τέτοια στοιχεία είναι οι ημικυκλικές αψίδες, τα ανοίγματα ορισμένων μονολόβων ή διλόβων παραθύρων, οι τοιχοποιίες από απλή αργοπλινθοδομή κα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν στοιχεία, σχετικά με το σχεδιασμό των ναών που προκύπτουν από παρατηρήσεις στα κτίρια. Αξίζει να σημειωθούν η ομοιότητα των καθολικών Βατοπεδίου και Ιβήρων στην αρχική τους μορφή και η προσπάθεια μιμήσεως υψηλών προτύπων από παρακείμενους μικρούς ναούς, όπως στις περιπτώσεις του ναού του Ραβδούχου και του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου Βατοπεδίου που φαίνεται ότι μιμούνται το Πρωτάτο και το καθολκό Βατοπεδίου αντίστοιχα.

(Περίληψη του άρθρου: Παρατηρήσεις στην μεσοβυζαντινή ναοδομία του Αγίου Όρους 17ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης.)